

Matt Morgan

ÜKS MEDITSIIN

Kuidas loomade mõistmine
võib päästa inimese elu

elav teadus

Originaali tiitel:

Matt Morgan

One medicine. How understanding animals can save your life

Copyright © Matt Morgan, 2023

Tõlkija Triin Olvet

Toimetaja Katrin Ringo

Teadustoimetajad Marko Mägi, dr Kärt Tomberg

Kujundaja Jan Garshnek

Küljendaja Erje Hakman

Tõlge eesti keelde © Triin Olvet ja kirjastus Argo, 2023

Kõik õigused kaitstud

Kaanefoto © Shutterstock

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9916-704-38-7

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Minu kolmele imekaunile tüdrukule Alisonile, Eviele ja Mimile.

Armastan teid piiritult.

*„Mõned inimesed räägivad loomadega. Paljud paraku ei kuula neid.
Selles häda ongi.“*

OMISTATUD A. A. MILNE'ILE

SISUKORD

Sissejuhatus	13
MAA	19
1. Kuidas teha last (känguru moodi)	21
2. Äiu-äiu, kussu-kussu	33
3. Miks peaks sitta sööma	45
4. Pea pilvedes.....	59
5. Vastused sipelgatelt sinu jalge ees	73
ÕHK.....	93
6. Valgus öös.....	95
7. Kül mavõitu olek.....	107
8. Kihelust kratsides	117
9. Pimedas nägemine.....	125
10. Tuul sinu näol	135
MERI	147
11. Kuidas konna suudlemine võib päästa sinu elu	149
12. Jääkülm.....	161
13. Klaverisuurune süda.....	173
ALLMAAILM	185
14. Üksinda udus	187
15. Palju õnne 392. sünnipäevaks	199
16. Mõranenud, aga mitte katki.....	211
Järelsõna	227
Tänu sõnad	231
Register	233

AUTORI MÄRKUS

Patsientide privaatsuse kaitseks olen muutnud mõningaid isikuomaseid üksikasju. Juhul kui juhtumi ebatavaline iseloom võib paljastada patsiendi identiteedi, olen küsinud patsiendi või tema sugulase nõusolekut nende detailide lugejale edastamiseks. Kuigi kõik kliinilised juhtumid põhinevad ehtsatel patsientidel, võivad mõned nimed ja asjaolud olla muudetud, sündmuste käik tihendatud ja osa dialoogist tagantjärele kirja pandud. Olen kasutanud üksnes fakte, mis minu hinnangul on tõesed, siiski ei ole ma otsinud sõltumatut tõestust kolleegidelt, patsientide perekondadelt või sõpradelt kuulnud üksikasjadele.

SISSEJUHATUS

Kõik algas siis, kui Barry pidi kaeraküpsise kätte lämbuma. Hobnobi küpsis oli läinud poisi mao asemel kopsu, süda seiskus ja laps jõudis minu intensiivravi osakonda. Samal hommikul oleks mind ennast tabanud peaaegu sama saatus. Walesis oli harvanähtavalt palav suvepäev ja rattaga mööda jõekallast tööle sõites hingasin sisse lugematu hulga kärbseid. Oleks ma oma sõidul sel moel kinni püüdnud mõne mesilase, pidanuks ehk ka mina elu nimel võitlema.

Sellal kui meie püüdsime Barry elu päästa, lendas tema voodi kõrval oleva akna tagant läbi linnuparv. Aga miks need linnud samal põhjusel ei sure, mõtlesin ma. Kuigi linnud ei ole tuntud küpsiselembuse poolest, hingavad nad pidevalt sisse asju, mis võiksid lennu ajal kopsud blokeerida. Kuidas nad selle üle elavad, tahtsin ma teada. Ja sel moel sai lihtsast kaeraküpsisest alguse minu kirglik jaht teadmiste järele, mida inimmeditsiin võib loomadelt õppida.

Barry pidas vastu ja sama juhtus minu huviga selle teema vastu. Küsimused aga alles algasid. Näen intensiivravis iga päev inimesi, kelle elu kõigub noateral. Kui püüan nende haiguse põhjust mõista ja mõtlen raviviisidele, mõtlen nüüd loomadele. Kuidas hingab kaelkirjak ja kas see teadmine võiks aidata ravida astmat? Miks on kangurutel kolm

tuppe ja kas see fakt saab aidata kaasa kehavälise viljastamise edukusele? Miks söövad koaalad sõnnikut ja kas ma peaksin seda pakkuma ka omaenda lastele? Kuidas saab sipelgas aidata panna piiri pandeemiale? Tundub veider? Jah, minu meelest küll. Aga miljoneid aastaid tagasi looduse leiutatud lahenduste kasutamine 21. sajandi probleemide klaarimisel ei peaks veider olema.

Ja niimoodi ma otsinguid alustasingi. Tee peal rullus minu ees lahti inimeste ja loomade igivana suhe. Teekond viis mind kaugetesse paikadesse ja otse nina all asuvasse kohtadesse, mille olemasolust polnud mul vähimatki aimu. Minu rännaku katkestas jõhkralt pandeemia, mis rõhutas vajadust inim- ja veterinaarmeditsiini lähendamise järele. Et need oleksid üks. Üks meditsiin.

Millest oleks veel parem seda teekonda alata, kui inimeste ja loomade algsest ühisusest – Charles Darwini tööst. Tema teedrajav avastusretk HMS Beagle'i pardal raputas meditsiini, loodusteadusi ja kogu elusat maailma. Piletid ostetud, kotid pakitud ja meresõiduhirm kuhugi kukla nurgatagustesse peitu lükatud, olin valmis reisima Galápagose saartele, kohtuma 200-aastaste kilpkonnadega, kes võivad meid valgustada vananemise küsimustes, ning meriiguaanidega, kellelt saab ehk abi uppunud laste päästmisel. Oli 2020. aasta märts ning pass kotis ja lootus taskus, oli aeg minema hakata. Ja siis...

Oleksin pidanud viibima tuhandete miilide kaugusel Galápagose saartel ja käima Ecuadori päikesesäras Darwini jälgedes. Selle asemel olin maa all, Walesi koopa tökatmustas pimeduses koos mehega, kelle nimi oli George. Vähemalt oli George'il sama uhke habe nagu Darwinil ja just nagu Darwin, oli ka tema suuteline heitma pilku kaugesse minevikku.

COVID-19 järsk saabumine vaid nädal enne minu reisi rikkus igapäevase elu miljonitel, kaasa arvatud minul. Järgnenud kahe aasta jooksul tõi pandeemia ängi mu intensiivravi osakonna kolleegidele, kes töötasid meditsiini eesliinil. Meie nägusid kattis surma tolm.

Reisiplaanid tühistatud ja graafik täis öiseid lisavahetusi, asendasin lennukipiletid roomamisega maa-aluses koopas vaid paari miili kaugusel mu lapsepõlvkodust Lõuna-Walesis. Hajuva taskulambivalguse all puudutasid mu jalad maapinda täpipealt samas kohas, kus 20 000 aastat enne mind seisis üks teine inimene. Meie kauge sugulane oli sirutanud välja käe, peos ränikivi, ja kraapinud minu ees seisvale seinale midagi talle olulist. Midagi sellist, mida ta tahtis maailmale näidata. Midagi, mis läks talle korda. Pildi ühest loomast.

Ja nüüd, 20 000 aastat hiljem, keset pandeemiat, mille vallandas inimeste ja loomade moondunud suhe, seisin ma samas kohas ja jõllitasin sama pilti – imeilusat hiiglaslike sarvedega põhjapõtra, mis oli kraabitud kaljusse sügaval Walesi kaljuse ranniku maapõues. See oli üks maailma vanimatest kaljujoonistest, mille avastas mu arheoloogist teejuht George Nash. Ta rääkis, kuidas kunstnikul, tõenäoliselt parema-käelisel lapsel, oli olemas sügav arusaam mitteinimloomadest, kellega ta kõrvuti elas.

Kaksteist tundi hiljem seisin ühes maailma arenenuma tehnoloogiaga tervishoiuasutuses. Ja kuigi ma ei viibinud enam maa all, taskulamp käes, oli minu käsutuses endiselt see sügav mõistmine, mille inimene on saanud teistelt loomadelt eesmärgiga päästa inimelusid.

Kuigi Galápagose saared olid minu haardeulatusest väljas, võisin külastada Charles Darwini kodukohta Inglismaal. Ebatavaliselt soojas Briti suves sõites möödusin tillukestest külakestest, mis kandsid

koomilisi nimesid nagu Pratt's Bottom, ning seejärel saabusin uhke luuderohuga kaetud maja juurde. Darwin elas siin 40 aastat koos oma naise ja kümne lapsega, kirjutades raamatuid, mis muutsid maailma.

Maja sisemuses oli väike trepialune puidust konku täidetud mitte võlurpoiste, vaid tennisereketitega. Selle kohal rippus ainuke joonistus tema 1859. aasta raamatust „Liikide tekkimisest“: tindiga visandatud harunev puu, mis kujutas inimese kauget sugupuud. Visandi all oli kaks lihtsat sõna – „Ma mõtlen“. Vastasseinal rippus Galápagose saarte kaart.

Püüatud aias kaskede, pähkli- ja kirsipuude vahel lonkides leidsin Darwini „mõtlemisraja“. Sellel veerandmiilisel rajal ta jalutas, mõtles ja avastas. Seal said peas olevale paberile kirja tema raamatud. Seal sai Darwin ka angiini, enne kui suri oma magamistoas, kust avanes vaade mooruspuule. Jalutades kuulasin linde, mesilasi ja lennukeid ning nägin hobuseid, veiseid ja käimasolevat kriketivõistlust. See oli idülliline jalutuskäik, eemal pealetükkivatest mõtetest küpsise kätte lämbuva Barry, kaelkirjaku kaela ja känguru tuppede kohta.

Kuigi „Liikide tekkimisest“ jääb Darwini kuulsaimaks teoseks tänu mõjusale pöördele, mille raamat tõi meie arusaamadesse elust, muutis tema teine teos, „Inimese põlvnemine“ 1871. aastal maailma veel kord. Darwin näitas, et inimeste ja loomade erinevus ei seisne mitte liigis, vaid kõigest õpetatuses. Ta ütles, et omakasupüüdmatu armastus kõigi elusolendite vastu on inimese õilsaim tunnusmärk.

Kuid inimese suhe loomadega näib olevat katkenud. Suurema osa koos nendega veedetud ajast viibivad nad meie taldrikul. Me sööme loomi ja eksperimenteerime nendega. Me hoiame neid tingimustes, mis hävitavad mitte üksnes loomade heaolu, vaid ka inimeste tervise ja keskkonna. Me süüdistame loomi pandeemias ning tapame neid ravimite nimel, mis ei toimi.

Aga mis siis, kui meie suhe on kõigest mõranenud, mitte veel katkenud? Mis siis, kui probleemiks on inimesed kui indiviidid, mitte inimkond? Ja mis siis, kui sidemete taastamise tulemusel võib loomade ja inimeste ühine elu olla tihedamalt põimunud, kaunim ja õilsam?

See raamat loodab täita need mõrad kullaga – et tervik muutuks kaunimaks. Iga peatükk keskendub olenditele, kes elavad maal, õhus või meres. Seejärel laskume allmaailma, otsima surma ja igavest elu. Kas loomade kuulamine aitab meil kaotusest üle saada või isegi igavesti elada? Kas see suudab maailma paremaks muuta?

Nagu üks teine Walesi kirjanik kord ütles, peaksime alustama algusest. Maailma teljel keerutades laskume nüüd Inglismaa rannikult Austraaliasse. Seal näeme, kuidas känguru kolm tuppe aitavad meil paremini aru saada inimese elu algusest. Tulge koos minuga reisile, et õppida tundma mitteinimloomade elu ja kehaehitust. Tahan teile tutvustada oma patsiente, keda ravides ma kõnnin elu ja surma vahelisel noateral. Tahan teile jutustada teadusest, eetikast ja juhtumitest, kuidas me tänu loomade elu tundmisele inimeste elusid päästame.

ÄIU-ÄIU, KUSSU-KUSSU

Bensiinimootoriga paat saabus nagu punasele õiele maanduv herilane. Paadijuhi kõver, kollakate hammastega naeratus tervitas meid sügisese päikesepaistena. Päästeveste jagati laiali nagu komme pakist. Mu väike tütar pistis käed selle sisse ja mattus välistaskutesse topitud ülisuurte ujukite vahele. Kiirpaat podises, vesi lainetas, ootusärevus kasvas. Sõitsime paadimootorite popsumise saatel läbi niiske, higist nõrguva õhu merel ümber Kota Kinabalu ujuva küla ja siis edasi Sepilokki, et kohtuda meie ammu kadunud sugulastega. Ammu kadunud. Endiselt kadunud.

Tere tulemast Borneole, kus orangutanid kiiguvad ja üksteise karva soevad ning õpetavad meid paremini elama. Lootsime Borneo väänlevate puujuurte vahel näha „tarku džunglivanamehi“, orangutanide peret äsja orvuks jäänud tüdrukuga, keda kutsuti Chikitaks (see tähendab tillukest). Chikita oli üks väiksemaid beebisid, kelle Sepiloki orangutanide taastekeskus oli kunagi päästnud ja kasupere hoolde andnud. Need inimlaste oranžid kauged sugulased võivad meile õpetada, kuidas hoida elus tillukesi inimlapsi, kes on sündinud mitu kuud enne õiget aega. Chikita näitaks mulle, et puudutusel on tõepoolest võimas jõud. Vastsündinute intensiivravi osakonnad peavad lihtsalt omandama teadmised, mis neil loomadelt on juba ammuilma olnud. Ja Chikita kasuema tuletaks mulle meelde, kuidas värske inimsoost ema

hoolitseb vaatamata oma primaadiminevikust möödunud aastatuhandetele oma laste eest samasuguse kiindumusega.

Värske noorpaar, põllumajandusäri, otsus last saada. Alustuseks. Esimesel kuul jäid naisel päevad ära, tehti test. Kaks selget joont testribal. Rase.

Minu sõbrad Lucy ja Owen läksid oma esimesele ultraheliuuringule peatselt pärast seda, kui meie olime lapse kaotanud. Uuring algas, külm geel pehmel nahal. Algas uue elu otsimine: südamelöögid, tugevad, laps. Kuid peatselt kuulis Lucy samasugust pikka vaikust nagu meiegi. Tema vaikus oli siiski teistsugune, see polnud tembitud kurbuse ega kaotusega, vaid võidurõõmuga. Mitte ühed südamelöögid, vaid kahed. Seejärel: mitte kahed südamelöögid. Kolmed.

„Ma pean oma bossiga rääkima,“ ütles ultraheli teinud radioloog. „Mitte midagi pole halvasti, ma lihtsalt tahan üht asja kontrollida...“

Käänuline kodutee Walesi talu poole näis võtvat rohkem aega kui kunagi varem. Lucy harjutas valju häälega sõnu, mida öelda ukselävel ootavale perekonnale.

„Ultraheli läks kenasti. Kõik on korras.“

Ja väga mitmel viisil oligi. Mitmel viisil. Oli korras, aga mitte nende ühe lapse ega teise lapse, vaid kolme lapsega. Kolmikud. Loomulikud kolmikud. Esimese katsetamise kuuga. Nad lõpetasid proovimisega samal hetkel kui olid alustanud.

Rasedus kulges raskelt. Refluks, unetus, mure selle üle, mis neid ees ootab. Kaksikud tüdrukud ja üks poiss. Tol kuul oli vallandunud kaks munarakku. Üks pooldus kaheks, andes kaks identset tüdrukut. Teisest sai poiss. Kuid $2 + 1 =$ endiselt 3. Ja kõik kolm pidid kõhust väljuma ja ellu jääma. Umbes pooled kaksikutest ja peaaegu kõik kolmikud sünnivad enneaegselt, enne 37. rasedusnädalat. Kuigi kanguru oasuurune poeg sünnib juba 34-päevaselt, ei ole inimestel suurema osa ajaloost

olnud kukrut enneaegsete laste eest hoolitsemiseks. Lucy muretses, kuidas lapsed saavad hakkama väljumisega ema keha turvalisest keskkonnast välismaailma. Ta muretses enda ja mehe suutlikkuse pärast hoolitseda rohkemate laste eest kui nad kanda jaksavad. Ta muretses, kuidas nad sellest terve nahaga läbi tulevad.

Enneaegsel sünnitusel, mida tuleb ette ühel korral kümnest rasedusest, sureb ikka veel hulk lapsi. Vaatamata arengutele enneaegsete laste eest hoolitsemises on neil, kes sünnivad enne 28. rasedusnädalat ja kaaluvad vähem kui ananass, ainult 50 protsenti lootust ellu jääda. Nad vajavad sageli abi hingamisel, söömisel, nakkustega võitlemisel ja kehasoojuse säilitamisel. Nad vajavad abi lihtsalt elamisel ja kasvamisel.

Vastsündinute intensiivravis on olemas tehnoloogia, mis aitab nende habrast elu hoida. 1970ndatel leiutati tõhusamad hingamisaparaadid, seejärel avastati 1990ndatel uued ravimid, mis parandavad tillukeste kopsude elastsust, ning kümme aastat hiljem saabusid lisaks steroidsed ravimid. Siiski oleme alles viimase kümne aasta jooksul saanud teada, kui suur võim on millelgi, mida iga lapsevanem saab oma laste aitamiseks ära teha – puudutusel.

Nn känguru hoolitsus, mida kasutatakse tavapäraste vastsündinute raviviiside kõrval, julgustab lapsevanemaid sülle võtma ja puudutama isegi kõige kriitilisemas seisus enneaegseid lapsi, kes on ühendatud elutoetava masinaga. Vanemate nahk puudutab lapse nahka. Nahk-naha-kontakt. See parandab laste ellujäämisvõimalust kolmandiku võrra. Lapsed, keda hoitakse süles, nakatuvad harvem, kontrollivad paremini kehatemperatuuri ja põevad harvem kopsuhaigusi. Süles hoidmine ja puudutamine aitab lastel kaalu koguda ja kasvatada isegi pikkust ja peaümbermõõtu. Kuigi seda nimetatakse „känguru kalliks“, on sel meditsiinilisel uuendusel rohkem ühist meie kauge inimahvist esivanema lapsekasvatusemeetoditega. Seetõttu peaks seda kutsuma